СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р Тодор Ялъмов, Стопански факултет, СУ „Св. Кл. Охридски“

за дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.7. Администрация и управление
на **Лилия Кокарешкова-Пантелеева**
с научен ръководител проф. д.ик.н. Невяна Кръстева

на тема:

АНАЛИЗ НА УСТОЙЧИВО ПОТРЕБИТЕЛСКО ПОВЕДЕНИЕ: ФАКТОРИ И МОТИВАЦИОННИ АСПЕКТИ, ВЛИЯЕЩИ ВЪРХУ ПОВЕДЕНИЕТО НА БЪЛГАРСКИ ПОТРЕБИТЕЛИ

Основание: Становището е изготвено на базата на Заповед № РД 38 – 306/09.06.2026 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ – София за определяне състава на научното жури и ПРОТОКОЛ № 1 /17.06.2026 г. от първото заседание на журито.

1. **Информация за автора**:

Познавам г-жа Лилия Кокарешкова-Пантелеева в различни роли – както като докторант в програмата по „Стопанско управление“, където тя се обучаваше като редовен докторант, така и като дългогодишен хоноруван асистент по маркетинг на проф. д.ик.н. Невяна Кръстева.

Г-жа Кокарешкова-Пантелеева има богат професионален, изследователски, публикационен и преподавателски опит, който личи в стила, подхода и примерите в дисертацията. Бях един от рецензентите при вътрешната защита на дисертацията и искам още на този етап да изразя удовлетворението си от начина, по който е отразила всичките ми бележки.

2. **Обща характеристика на дисертацията**

Предоставеният текст на дисертация се състои от увод, три глави, заключение с приноси, списък на използваната литература и 5 приложения в общ обем от 168 страници, а без приложенията и източниците – 146 страници. Текстът съдържа 17 таблици, 4 графики и 12 фигури. Използвани са 212 източника, от които 18 на български език. Структурата следва стандартен модел за дисертационен труд и е подходяща за настоящото съдържание.

Г-жа Кокарешкова-Пантелеева заслужава похвала за авторския подход в адаптирането на известни графични модели и в създаването на нови, включително в цялостен дизайн (цвят, стил и т.н.).

В **увода**, традиционно се обосновава актуалността на изследваната тема, нейният обект (устойчиво потребителско поведение) и предмет (фактори, механизми и бариери), основна цел и задачи, изследователска теза и хипотези. Очертано е важно противоречие между нагласи и поведение на потребителите (стр.7), което оправдава изследователското търсене.

Основната теза, формулирана от автора се състои в три взаимосвързани твърдения, че (1) **намерението за устойчиво потребителско поведение** се формира под влияние на информираност, екологични ценности, чувство за личен принос, емоции и социални норми. (2) **Преходът към реално поведение** е възпрепятстван от външни ситуационни бариери, както и от изградени рутинни навици... (3) **Силата на въздействието на тези фактори** се различава значително в зависимост от типа дейност - високорутинна или изискваща проактивен избор“. (стр.10).

Предложен е и валидиран **интегриран адаптиран поведенчески модел**, който обяснява прехода от вътрешни нагласи към реални потребителски действия с помощта на осем хипотези. Анализът е направен върху данни от 414 попълнени анкетни карти от отзовали се потребители по метода на „снежната топка“, тръгвайки от професионалният кръг на автора и студенти в четири български университета (три в София и един във Варна).

Първа глава „Теоретични подходи и модели на устойчиво потребителско поведение“ е реализирана в 68 страници или 40% от целия обем на дисертацията. От съдържателна гледна точка, първа глава дискутира теориите на Канеман и Тверски, Щерн, Айзен, Триандис и други ключови автори като извежда връзки между тях и подготвя концептуалната рамка и методологията на изследването във **Втора глава**.

Втора глава е най-малката от трите глави и в размер на 25 страници или 15% от целия обем. Дискутира в детайл ограниченията на изследването. Преобладаваща част от дисертациите използват вариации на „снежна топка“, като най-често обхващат тесен кръг преки контакти (в най-добрия случай до или малко над 200 души). В този случай (над 400 души) е осигурена известна демографска и териториална хетерогенност на извадката. Полученото разпределение показва, че обхватът е надхвърлил непосредствения професионален кръг на автора. Това обаче не компенсира системното свръхпредставяне на високообразовани, градски и икономически активни респонденти и не позволява статистическа представителност за населението на страната.

Теоретичната рамка на дисертацията представлява интеграция между Модела за интерперсонално поведение на Триандис и Двупроцесния модел на Канеман, допълнена с елементи от теорията за планираното поведение, ценностно-нормативни модели и литературата за устойчиво потребление. Тя обяснява устойчивото потребителско поведение като резултат от взаимодействие между когнитивни, ценностни, социално-нормативни, афективни и ситуационни фактори и навиците като фактор.

Трета глава е в размер от 34 страници и представя в стегнат вид дескриптивен анализ на базовите нагласи, валидиране на изследователския инструментариум чрез факторен анализ и анализ на надеждността на изследваните конструкти, корелационен и регресионен анализ и проверка на формулираните хипотези. Анализът е интегриран със съпоставка между теоретично заложените конструкти и получените емпирични резултати, както и с обобщаване и интерпретация на установените зависимости.

Направените при вътрешното обсъждане препоръки по отношение на представянето на статистическия анализ са отразени в преработения вариант на дисертационния труд. Резултатите от проверката за мултиколинеарност при регресионните модели вече са представени експлицитно чрез стойностите на Tolerance и VIF, което позволява да се оцени изпълнението на съответните статистически предпоставки.

Съществено е разширена и интерпретацията на емпиричните резултати чрез включването на отделен сравнителен анализ между теоретичните конструкти, резултатите от настоящото изследване и оригиналните проучвания, върху които е базирана тяхната операционализация. Авторът дискутира установените сходства и различия във факторната структура и предлага интерпретация на някои специфики на получените резултати в

български контекст. По този начин е постигната по-добра връзка между теоретичната рамка, използвания изследователски инструментариум и получените емпирични резултати.

Заключението има силен интерпретативен потенциал за всички заинтересовани лица. Изведени са конкретни зависимости от ключово значение при формулиране на политики - при рутинните практики (рециклиране) водещо значение имат преодоляването на инфраструктурните дефицити и възстановяването на доверието, докато при съзнателните избори (пазаруване) ключова роля играят икономическата достъпност и прозрачната информация.

Коректно са коментирани ограниченията на изследването и обобщени приносите му.

3. **Оценка на получените научни и научно-приложни резултати**

Оценявам положително получените в дисертационния труд научни и научно-приложни резултати и приемам формулираните приноси от автора.

Като основен научен резултат може да се открои разработването и емпиричното тестване на интегриран модел на устойчивото потребителско поведение, който позволява едновременно да бъдат отчетени съзнателните и автоматизираните (през рутината) механизми при формирането на намерение и неговото трансформиране в реално действие.

Емпиричният анализ установява и обяснява разминаването между декларираното намерение и реалното устойчиво поведение и показва, че относителната тежест на отделните фактори се различава в зависимост от характера на поведението – при рециклирането по-съществена роля имат навиците и ситуационните и инфраструктурни условия, докато при зеленото пазаруване по-голямо значение придобиват намерението, информираността и вътрешните мотивационни фактори.

Към научните резултати следва да се отнесе и валидирането в българска среда на адаптирания изследователски инструментариум и установяването на специфики във факторната структура на част от изследваните конструкти.

Научно-приложният характер на резултатите се изразява във формулираните на тяхна основа препоръки за диференцирани поведенчески интервенции от страна на бизнеса и публичните институции, включително насоки за изграждане на устойчиви навици, подобряване на средата за устойчив избор и преодоляване на потребителския скептицизъм

чрез по-голяма процесна и логистична прозрачност.

4. **Авторефератът** представя коректно дисертацията.
5. **Публикации**: Дисертантът има над два пъти повече точки по националните минимални изисквания (70 т.). Похвално е, че публикациите са от различен характер – и самостоятелни, и в съавторство, статии и монографии.
6. **Критични бележки**: Както винаги, всеки текст може да бъде подобрен. Откриват се (несъществени) грешки при цитирането – например вместо Тодора, Б. трябва да бъде Тодорова, Б.
7. **Заключение**:

Цялостната ми **оценка за дисертационния труд е положителна**. Беше ми интересно да го прочета и със сигурност препоръчвам на г-жа Кокарешкова-Пантелеева да публикува резултатите от последното си изследване, въпреки че от наукометрична гледна точка няма нужда.

Изложеното по-горе ми дава основание да твърдя, че представеният дисертационен труд е на достатъчно високо равнище и отговаря на всички изисквания на ЗРАСРБ и поради това с **пълна убеденост** препоръчвам на научното жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ в ПН 3.7. Администрация и управление на г-жа Лилия Кокарешкова-Пантелеева.

3 август, 2026

проф. д-р Тодор Ялъмов